

Güneydə türk kimliyinin fədaisi

Güney Azərbaycanın mütəfəkir və milli məfkurəli ədibi Səməd Behrəngi XX əsr İran ədəbi və intellektual mühitində dərin izlər buraxmışdır. Ötən əsrin 60-cı illərində Güneydə anadilli ədəbiyyata yeni nəfəs və milli özünüdərk düşüncəsi gətirmiş bu ziyalının yurd sevgisi Arazın hər iki tayında daim rəğbətlə yad edilmiş, işıqlı xatirəsi ürəklərdə yuva salmışdır.

Səməd Behrəngi 1939-cu ilin iyununda indiki Şərqi Azərbaycan vilayətinin paytaxtı və İran türklüyünün mərkəzi sayılan Təbrizin Çərəndab məhəlləsində anadan olmuşdur. O, altıuşaqlı, aztəminatlı fəhlə ailəsinin övladı olaraq kasıb bir mühitdə boya-başa çatmışdır. İbtidai təhsilini öz məhəlləsində aldıqdan sonra Təbrizdəki “Dəbiristanı Tərbiyət” və “Daneşsərayı” müəllimlik məktəblərində oxumuşdur. Ali təhsilini başa vurduqdan sonra Təbriz ətrafındakı Azərşəhr, Məmkən, Goqan, Axırcan kimi kənd məktəblərində dərs deməyə başlamış və ömrünün sonuna kimi pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olmuşdur. Yazıçı Təbriz universitetinin ədəbiyyat fakültəsini də ingilis dili və ədəbiyyatı ixtisası üzrə bitirmişdir.

Səməd Behrəngi 29 illik qısa ömründə əzmkar bir kənd müəllimi, folklorşünas, ziyalı və ədib olmaqla yanaşı, həm də özünü ardıcıl yetidirməyə həsr etmişdir. İran ədəbiyyatında kənd ədəbiyyatının banilərindən biri kimi qəbul edilən yazıçı yeni tipli uşaq ədəbiyyatının da ilk uğurlu nümunələrini yaratmışdır. XX əsr İran, eləcə də dünya uşaq ədəbiyyatının qabaqcıl nümayəndələrindən biri olan Səməd Behrənginin hekayə və nağılları bu gün də dünya dillərinə tərcümə olunmaqda davam edir.

Təkcə yazıçı və folklorşünas kimi deyil, həm də ictimai fəaliyyəti ilə tanınan soydaşımız istər ədəbi, istərsə də siyasi mövqeyi ilə çoxyönlü təhlilə layiq bir ziyalıdır. “Kiçik qara balıq”, “Bir şaftalı min şaftalı”, “Ulduz və qarğalar”, “Təlxun”, “Bir günlük xəyal və həqiqət” “Göyərçinli keçəl oğlan” kimi hekayələri ilə Azərbaycanda geniş oxuyucu kütləsinə xitab edən Behrəngi haqqında indiyədək müxtəlif ədəbi araşdırmalar aparılmışdır.

Müəllim, yazıçı, nasir, publisist kimi Səməd Behrənginin fikir və intellektual inkişafı belə bir şəhərdə, olduqca qarışıq və gərgin bir mühitdə formalaşmışdır. İkinci Dünya müharibəsindən sonra vıran qalan İranın şimal şəhərlərindən biri olan Təbrizdə böyüyən Behrəngi 1940-cı illərin ortalarında, sovet təsirinin ən güclü olduğu bir vaxtda yaşamışdır. Behrəngi uşaq və gənclik

illərində həm sovet işğalı dövrünə, həm də Tehranın komendat rejiminə şahidlik etmişdir. Demək olar ki, bu dövr Behrənginin şəxsiyyətində və daha sonra əsərlərində iz qoyan iki əsas cəhətə təsir göstərmişdir: sosialist dünyagörüşü və türk kimliyi.

Onun uşaq və gənclik illərində yaşadığı mühit, Təbrizdəki ümumi siyasi vəziyyət (zülm, senzura, istibdad və s.) Tehrandə mərkəzi hakimiyyəti təmsil edən şah rejimi və monarxiyasına baxışına da dərin təsir etmişdir. Əslində, onun zalım hökumətə qarşı barışmaz mövqeyi, xüsusən də “Koroğlu və Keçəl Həməzə”, “Balaca qara balıq”, “Göyərçinli keçəl oğlan”, “Bir günlük xəyal və həqiqət” hekayələrində əks olunmuşdur. Təbrizin sovet sərhədlərinə çox yaxın olması və İran Azərbaycanına sovet mədəniyyətinin təsiri, Təbrizdə Pəhləvi hökumətinə qarşı ümumi narazılıqlar da, şübhəsiz ki, Behrənginin dünyagörüşünün formalaşmasına öz təsirini göstərmişdir.

Behrəngi siyasi məqalələri və kütləvi məsajlar ehtiva edən ədəbi hekayələri ilə yanaşı, gizli fəaliyyət göstərən “Xalqın fədailəri” təşkilatının Təbriz şöbəsi ilə yaxından əlaqə saxlamışdır. 1968-ci ildə Araz çayında boğularaq dünyasını dəyişdikdən sonra ədibin adı “inqilabi şəhidləri” sırasına daxil edilmişdir. Behrəngi də “mədəni inqilabı” özünəməxsus şəkildə izləyərək dərs dediyl kəndlərdəki yoxsulların övladlarını maarifləndirməyə çalışır. Behrəngi də dövrünün qabaqcıl İran ziyalıları və ədəbiyyatçıları ilə sıx əlaqələrə malik idi, bu simaların əhəmiyyətli bir hissəsi sosialist dünyagörüşünü mənimsəyən ənənədən qaynaqlanırdı.

Behrənginin əsərlərində dərin izlər buraxan “Türk kimliyi” onun bioqrafiyasına mühüm fərqləndirici amil kimi yazılmışdır. Onun yaşadığı 1940–50-ci illər Tehrandə Pəhləvi rəhbərliyinin milli azlıqların dillərini sıxışdırılmağa başladığı bir dövrə təsadüf edir. Behrəngi belə bir dövrdə Azərbaycanın türk mədəniyyəti və türk dili üzərində çalışmışdır. O, istər folklor sahəsindəki toplama əsərləri, istərsə də türkçə yazdığı hekayələr və türk dilinə tərcümə etdiyi əsərlərlə Azərbaycanın türk kimliyinin yaşadılmasında, siyasi təzyiqlərə qarşı fikri müqavimət yaradılma-

sında mühüm rol oynamışdır.

Azərbaycan türkcəsinin sadıq müdafiəçisi Səməd Behrəngi öz xalqının assimilyasiya yolu ilə fars mədəniyyətinə inteqrasiyasına qarşı qəti və barışmaz mövqeyi ilə tanınan bir ziyalıdır. Məsələn, sosial satırlarından olan “Xöşbəxt adam” əsərində o, evdə yalnız farsca danışan, övladlarına türk dilini öyrətməyən və türk dilinin cahillərin dili olduğuna inanən türk mənşəli bir ailəni tənqid edir. Əslində, yaxın dostlarının ifadələrinə görə, Behrəngi sovet Azərbaycanındakı həmvətənlərinin etnik və dil bağlarından xəbərdar idi və tezliklə boğularaq öləcəyi Araz çayının bu iki xalqı ayıran sərhəd olduğu qənaətində idi.

Behrənginin Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatına həm müəllif hüququ, həm də tərcümə yolu ilə 4 toplu töhfə etmişdir: “Azərbaycan nağılları”, 1-ci cild (1965), “Azərbaycan nağılları”, 2-ci cild (1968), “Tapmacalar-qoşmacalar” (1966), “Pərəparə” (1964). O, bu kitablardan başqa, müasir fars və türk ədəbiyyatından müxtəlif əsərləri də Azərbaycan türkcəsinə tərcümə etmişdir (dövrün senzura siyasətinə görə bu əsərlərin bəziləri Behrənginin ölümündən sonra nəşr olunmuşdur).

1968-ci ildə 29 yaşında Sovet İttifaqı ilə İrani bir-birindən ayıran “Qafqazın dəmir pərdəsi” Araz çayının sularında boğulan Səməd Behrənginin keşməkeşli həyatı sona çatıb, mübarizəsi isə milli məfkurəli soydaşlarımızın Azərbaycan mücadiləsində davam edir.

Lalə BƏDİROVA,
AMEA Folklor İnstitutu Cənubi
Azərbaycan şöbəsinin elmi işçisi